

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI VII

**Mecmûa: Osmanlı
edebiyatının kırkambarı**

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI VII

Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı

Hazırlayanlar

Hatice Aynur

Müjgân Çakır

Hanife Koncu

Selim S. Kuru

Ali Emre Özyıldırım

TURKUAZ

Tertîbine mecmûanın eđlence garazsa

Mecmûa-i âlem aceb eđlence değil mi

[Bir mecmûadan]

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI VII
Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı

Turkuaz Yayınları: 20

Edebiyat: 8

ISBN 978-605-88909-6-1

Hazırlayanlar
Hatice Aynur
Miüjgân Çakır
Hanife Koncu
Selim S. Kuru
Ali Emre Özyıldırım

İstanbul, Nisan 2012

Yayın sorumlusu
Emin Nedret İşli

Kitap tasarımı
Ersu Pekin

Baskı ve cilt
Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mahallesi,
Soğuksu Caddesi,
No: 3 34408
Kağıthane, İstanbul
0212 294 10 00
Sertifika No: 12055

Turkuaz Yayınları
Emir Nevruz Sok. No: 12
Panayia Apt. Galatasaray 34430, İstanbul
web: sahaf-turkuaz.com
tel: (212) 245 45 88
faks: (212) 245 45 84

© Tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yazarların ve yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

TÜBİTAK'ın katkılarıyla.

İçindekiler

- 9 Önsöz
12 Program
- 15 — 29 **GİRİŞ**
17 Selim S. Kuru
Mecmûaların içine, edebiyatın dışına doğru...
- 31 — 71 **I. MECMÛALARDA OSMANLIYA DÂİR HİKÂYÂT**
33 Snjezana Buzov
Osmanlı'da karışık içerikli mecmûalar: bir başka arşiv
43 Cemal Kafadar
Sohbete Çelebi, Çelebiye mecmûa...
53 Tatjana Paić-Vukić
Mecmûa incelemelerinin sınırları ve olanakları: Bosna mecmûalarına bir yaklaşım
- 73 — 112 **II. MECMÛALARI NASIL TASNİF ETMELİ?**
75 Atabey Kılıç
Mecmûa tasnifine dâir
97 Mehmet Gürbüz
Şiir mecmûaları üzerine bir tasnif denemesi
- 115 — 251 **III. MECMÛALARDA ŞİİR**
117 Hanife Koncu-Müjgân Çakır
Şairleri yetiştiren bir kaynak olarak mecmûa
135 Zeynep Altok
Nazire mecmûalarına tarihselci bir yaklaşım
157 M. Sabri Koz
Cönk ve mecmûa yapraklarında âşık aramak
201 Mustafa Çıpan
Güfte ve şiir mecmûalarımız hakkında bir değerlendirme: Derviş Avnî güfte ve şiir mecmûası
- 253 — 321 **IV. KİŞİSEL MECMÛALARDA TOPLUMUN SESİ**
255 Meredith M. Quinn
Houghton MS Turk 11 ve kişisel mecmûaların söyledikleri ve söyleyebilecekleri
271 Kerima Filan
Saraybosnalı Mollâ Mustafa'nın mecmûası ışığında bir Osmanlının topluma bakışı

- 291 Derin Terziođlu
Mecmû'a-i Şeyh Mısrî: On yedinci yüzyıl ortalarında Anadolu'da bir derviş sülûkunu tamamlarken neler okuyup yazdı?

323 — 380 V. ÖTEKİ MECMÛALAR

- 325 Şükrü Özen
Genel özellikleri açısından Osmanlı fetva mecmûaları
- 361 Ayfer Karakaya-Stump
Alevi Dede ailelerine ait buyruk mecmûaları

383 — 433 VI. YENİ UFUKLAR

- 385 Jan Schmidt
Bir tür olarak Osmanlı mecmûalarının artı değeri
- 403 Gisela Procházka-Eisl & Hülya Hancı
Viyana mecmûa projesi: Erken Yeni Çağ'da Osmanlı bilim kültürü: şîrsel hırs ve pratik merakların arasında popüler bilgi edinme
- 411 Fatih Köksal
Şîr mecmûalarının önemi ve "Mecmûaların Sistematik Tasnifi Projesi" (MESTAP)

435 — 526 EKLER

- 437 Cornell Fleischer
Kâtiplerin rüyaları: Osmanlı kalemîyye sınıfında kehanet ve endişe
- 455 David J. Roxburgh
Kitaba dair yeni keşifler
- 495 Kaynakça

Tatjana Paić-Vukić*

***Mecmûa
incelemelerinin
sınırları ve olanakları:
Bosna mecmûalarına
bir yaklaşım***

* Hırvatistan Bilim ve Sanat Akademisi Arşivleri, Zagreb.

Çeviren: Zeynep Oktay

Dismanlı dönemine ait, muhtelif içeriğe sahip kişisel defterler olarak tanımlanan mecmûaların, tarih ve kültürün çeşitli yönlerini incelemek için oldukça zengin ancak yeterince incelenmemiş kaynaklar olduğu görüşü artık neredeyse genel bir doğru düzeyine ulaşmıştır. Bosna mecmûalarına bakıldığında ise bu görüşün, bu el yazmalarına farklı açılardan ve değişik sonuçlar elde ederek yaklaşan araştırmacılar tarafından onlarca yıldır tekrar edildiği görülmektedir.¹ Bu çalışmaların bir kısmında bir mecmûanın içeriği ayrıntılı biçimde özetlenip, mecmûada geçen kişi ve olaylara dair açıklamalı notlar sunulur. Bazılarında ise genel olarak mecmûalarla ve özel olarak seçilmiş bir mecmûayla ilgili giriş niteliğinde kapsamlı çalışmalar ortaya konulup, seçilmiş metinler tercüme edilerek incelenir. Bir makalede çoğunlukla bir veyâ iki mecmûa ele alınır.

1990 yılında yayımladığı makalesinde Hasan Hamdi, Güneydoğu Avrupa koleksiyonlarına ait mecmûalara yönelik daha sistematik ve

1 Örnek olarak aşağıdaki makalelere bakılabilir: Rašid Hajdarović, “Rukopisne medžmue” [Yazma mecmûalar], *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* 10, s. 11 (1970-71): 311-32; Aynı yazar, “Medžmua Mula Mustafe Firakije” [Molla Mustafa Firaki mecmûası], *Prilozi za orijentalnu filologiju, yıl 1972-73, s. 22-23* (1976): 301-14; Aynı yazar, “Dvije medžmue iz prve polovine 19. stoljeća” [19 yy’ın ilk yarısına ait iki mecmûa], *Prilozi za orijentalnu filologiju, yıl 1976, s. 26* (1978): 183-98; Aynı yazar, “Medžmua Sarajlije Ahmeda Bosanca” [Saraybosnalı Ahmed Bosnevi mecmûası], *Prilozi za orijentalnu filologiju, yıl 1978-79, s. 28-29* (1980): 188-213; Salih Trako, “Medžmua pjesnika Šakira” [Şair Şakir mecmûası], *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, s. 2-3* (1974): 109-23; Salih Trako ve Lejla Gazić, “Dvije mostarske medžmue” [Mostar’dan iki mecmûa], *Prilozi za orijentalnu filologiju, yıl 1988, s. 38* (1989): 98-124; Lejla Gazić ve Salih Trako, “Medžmua sarajevskog pjesnika Mehmeda Mejlije Guranije” [Saraybosnalı şair Mehmed Meyli Gurani mecmûası], *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, s. 15-16* (1990): 105-30; Muhamed Ždralović, “Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX stoljeća” [19. yy Teşne kadısı Abdülkerim mecmûası], *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, s. 5-6* (1978): 165-80; Aynı yazar, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima* [Arap harfleriyle yazılmış elyazması eserlerinin Bosna-Hersekli müstensihleri], c. 1 (Sarajevo: Svjetlost, 1988), 107-12; Aynı yazar, “Donjovakufska medžmua” [Donji Vakuf’tan bir mecmûa], *Prilozi za orijentalnu filologiju, yıl 2005, s. 55* (2006): 147-76.

kapsamlı bir yaklaşımın gerekliliğini vurgular.² Elyazması seçimlerinin çoğu zaman rastgele yapıldığını, araştırmacıların kendi tercihleri doğrultusunda yalnızca bazı metinlerle ilgilenmeleri sebebiyle içeriğin önemli bir kısmının göz ardı edildiğini ifade eder. Bununla beraber, kendisi de bu kısmî yaklaşımın –Osmanlı dönemi Bosna tarihi ve edebiyatı hakkındaki bilgimize ciddi katkı sağladığı bir gerçekse denasıl önüne geçilebileceği ve genelde isimsiz derleyenler tarafından girilen karışık kayıtlarla dolu el yazmaları üzerinde daha geniş çaplı bir araştırmannın nasıl tasarlanabileceği hususunda fikir vermez.

Saraybosnalı kadı Mustafâ Muhibbî'nin 19. yüzyılın ilk yarısına ait çok sayıda kişisel defteri üzerinde yaptığım çalışmalar sırasında mecmûaya yönelik yaklaşımın çeşitli yönetsel ve kavramsal sorunlarıyla karşılaştım. Bu mecmûalar Zagreb'deki Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan Muhibić aile koleksiyonunun bir parçasıydı.³ Araştırmam boyunca derleyen hakkında, derleyenin sosyal yaşamı, entelektüel uğraşları, gündelik alışkanlıklarıyla ilgili fikir edinmek için mecmûaların içeriklerine yönelik sorulabilecek soruları bulmaya çalıştım. Bu araştırmannın olumlu yanı, Muhibbî gibi çok sayıda metnin odak noktası olan bir şahsın varlığıydı. Ayrıca kütüphanesinde bulunan notlanmış olduğu diğer el yazmaları, mecmûalardaki notları netleştirmeme ve yorumlamama yardımcı oldu. Bu mikro-tarihsel ve kısmen biyografik araştırma üzerinde çalışırken, Muhibbî'nin kayıtları arasında hangilerinin Osmanlı derlemelerinin ortak seçmeleri ve hangilerinin Muhibbî'nin kişisel özelliği olduğunu görmek amacıyla diğer mecmûa sahiplerine ait

2 Hasan, Hamdi, "Dosadašnja proučavanja turskih medžmua i njihovo značenje za proučavanje naše istorije i istorije turske narodne književnosti kod nas i uopšte" [Türk mecmûalarının tarihimiz ve Türk halk edebiyatı araştırmalarında önemi ile bölgesel ve genel olarak üzerlerinde şimdiye kadar yapılan araştırmalar], *Prilozi za orijentalnu filologiju*, yıl 1989, s. 39 (1990): 183-91.

3 Nacionalna i sveučilišna knjižnica [Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi], Zagreb (İlride: NSK), Zbirka rukopisa i starih knjiga [El Yazmaları ve Eski Kitaplar Koleksiyonu], Orijentalni rukopisi [Doğu Yazmaları], Yz 6, 15, 62, 91, 103 ve 118. Araştırmannın sonuçlarına *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije* [Saraybosna kadısı Mustafa Muhibbî'nin dünyası] adlı kitabımda yer verilmektedir (Zagreb: Srednja Europa, 2007); İngilizce baskı: *The World of Mustafa Muhibbi, a Kadi from Sarajevo*, çev. Margaret Casman-Vuko ve öte. (İstanbul: The Isis Press, 2011).

bazı mecmûaları da inceledim. Bu ise beni, araştırmamı Osmanlı Bosnası'na ait çok daha fazla sayıda mecmûayı kapsayacak şekilde genişletme düşüncesine yöneltti.

Bu amaçla, yukarıda bahsi geçen NSK'daki Muhibbî'ye ait altı mecmûanın yanı sıra, Zagreb'deki Hırvatistan Bilim ve Sanat Akademisi Arşivleri Doğu Koleksiyonu'nun (OZHA) hâlâ basılmamış olan envanterinde bu başlık altında kayıtlı olan onlarca elyazmasını inceledim. Kişisel derlemeler olarak tanımlayacağım 27 cilt yazma eser seçtim.⁴ Bu ise derleyenleri, müstensihleri, sahipleri ve bazen katalogcuları tarafından mecmûa olarak tanımlanan şiir derlemeleri, fetva koleksiyonları, belge koleksiyonları ve çok sayıda farklı eser içeren el yazmalarını dışarıda bıraktığım anlamına gelmektedir. (Bazı müellifler derleme olarak tasarlanan tam metinlerine bile mecmûa adını vermektedirler; örneğin Muslihuddîn Kninavî 1609 yılında Banya Luka'da yazdığı bütünlüklü eğitsel risalesini bu şekilde tanımlamaktadır; OZHA, Yz 564.) Özetle, sahiplerinin bütünlüklü eserlere dönüştürme amacı taşımadan çeşitli yazıları kaydetmek için kullandıklarını varsaydığım el yazmalarını seçtim. Bunlar arasında bir eserin istinsahı tamamlandıktan sonra cilt içinde kalan boş yerleri doldurma sürecinde ortaya çıkan mecmûalar da bulunuyor. “Çeşitli notlarla dolu boş yaprakların” karışık mecmûalara dönüştüğü noktayı belirlememizi sağlayan kesin kıstaslar yok; bu nedenle bu tarz bir seçimin öznel boyutunun farkındayım.⁵

4 Orijentalna zbirka Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti [Hırvatistan Bilim ve Sanat Akademisi Arşivleri Doğu Koleksiyonu], Zagreb (İleride: OZHA), Yz 23, 70, 75, 77, 653, 786, 969, 1104, 1110, 1183, 1222, 1238, 1298, 1413, 1435, 1463, 1469, 1488, 1574, 1627, 1678, 1694, 1785, 1787, 1891, 1902, 1961.

5 Bosna mecmûalarının bu tetkikinde Saraybosnalı Molla Mustafâ Başeski tarafından derlenen meşhur elyazması üzerinde durmayacağım. Başeski bazen kendi elyazması için “mecnûa” terimini kullansa da, bu elyazması diğer kişisel defterlerden büyük farklılık göstermektedir. Bu yazma, derleyenin eş zamanlı olayları uzun süre boyunca sistematik biçimde kaydetmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve başkaları tarafından okunmasının amaçlandığı açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle benim fikrimce gerçek bir kronik niteliğine sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı Boşnakça çevirisinde *Kronika* başlığı altında basılmıştır. Bahsi geçen elyazmasını diğer Bosna mecmûalarından ayıran bir diğer özellik ise özgün, bilinçli bir anlatıcının, belirgin bir “ben”in varlığıdır. Başeski'nin elyazması bu kitapda bulunan Kerima Filan'ın yazısında konu edilmektedir.

OZHA'da bulunan 27 mecmûanın içerdiği metinler 17. yüzyıla (2 yazma), 17. ve 18. yüzyıllara (bir yazma), 18. yüzyıla (5 yazma), 18. ve 19. yüzyıllara (3 yazma) ve 19. yüzyıla (11 yazma) aittir. Bir mecmûada üç yüzyıla da ait kayıtlar bulunmaktadır (Yz 1574). Diğerleri için ise bir tarih belirlemek mümkün değildir, çünkü tarih veya çağdaş olaylara atıf içermemektedirler. Bazen yalnızca kaydedilen belgelerde tarihler bulunuyordu, ancak bunların mecmûanın toplandığı zamana işaret ettiğini söyleyemeyiz.

Şahsen incelediğim mecmûaların yanı sıra, Doğu yazmaları Bosna koleksiyonları üzerine basılmış olan bazı katalogları da kullandım. Katalogcuların ayrıntılı tavsifleri sayesinde Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi,⁶ Saraybosna'daki Boşnak Enstitüsü⁷ ve Saraybosna'daki Oryantal Enstitü'de tutulan ve Enstitü 1992 yılında yakıldığında yok olan mecmûalar⁸ da dâhil olmak üzere çok sayıda mecmûanın içeriği hakkında fikir sahibi oldum. Ayrıca Bosna mecmûalarıyla ilgili yukarıda bahsi geçen makalelerden de yararlandım.

6 Fehim Nametak, haz. *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih Rukopisa: Gazi Husrev-begova biblioteka* [Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arapça, Türkçe, Farsça ve Boşnakça yazma eserler kataloğu] c. 4 (London – Sarajevo: Al-Furqan – Rijaset Islamske zajednice u BiH, 1998). Mecmûalar sayfa 277-327 arasında tavsif edilmektedir. Çoğu şiir derlemelerinden oluşmaktadır, çünkü katalogun bu cildi edebî eserlerin el yazmalarını tanıtmaktadır. Ayrıntılı olarak betimlenen ve kişisel derlemeler olarak kabul edilebilecek birkaç elyazması seçtim. Bu yazmaların numaraları: 3000 (s. 277-79), 3045 (s. 321), 3071-3072 (s. 349-50), 3074 (s. 350-51). Bu katalogdan daha ileride GHB, 4 adı altında bahsedilecektir.

7 Fehim Nametak ve Salih Trako, haz. *Katalog Arapskih, Perzijskih, Turskih i Bosanskih Rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta* [Boşnak Enstitüsü Arapça, Farsça, Türkçe ve Boşnakça yazma eserler kataloğu], c. 1 (Zürich: Boşnjački institut, 1997). Mecmûalar: No. 616 (s. 365-67), 619 (s. 368-69), 621 (s. 369); a.g.e., c. 2 (Zürich – Sarajevo: Boşnjački institut, 2003), (no. 1099-1101 (s. 318-23), 1106 (s. 325-26). Bu katalogdan daha ileride BI adı altında bahsedilecektir.

8 Salih Trako ve Lejla Gazić, haz., *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu: Ilijeva knjizevnost* [Oryantal Enstitü yazma eserler kataloğu: edebiyat] (Sarajevo: Orijentalni institut, 1997), 247-327, no. 490-543. İleride: OIS. Tüm tavsifler eşit derecede ayrıntılı değildir. Bu ise anlaşılan bir durumdur, çünkü katalogun son hali bahsi geçen el yazmaları yok olduktan sonra hazırlanmıştır. Bununla beraber, çok sayıda ayrıntılı tavsif ile yazmalarda geçen olay ve kişilerle ilgili aydınlatıcı nitelikte notlar bulunmaktadır.

Bu makalede yerel tarih ve kültürle ilgili olan içerik üzerinde duracağım. Şekilsel açıdan baktığımda ise, Bosna mecmûalarıyla İmparatorluğun farklı bölgelerine ait mecmûalar arasında metinlerin kaydediliş ve düzenleniş biçimleri açısından kayda değer bir bölgesel özelliğe rastlamadım.⁹ Her yerde aceleci kısa notlarla dolu özensiz defterler ile yelpazenin öbür ucunda dikkatle düzenlenmiş “bilgi kitaplarına,” örneğin 16-17. yüzyıl şairi Mostarlı Sena’î’ninki gibi (OZHA, MS 1463) mecmûalara rastlamak mümkün; farklılıklar ağırlıklı olarak bireysel derleyenlerin tercih ve kabiliyetlerinden kaynaklanmaktaydı. Kaydedilen metinlerin geçici bir dökümünü oluştururken sistemleştirme olanaklarının yanı sıra çeşitli ve çoğu zaman bilinmeyen kişiler tarafından toplanan çok sayıda mecmûa üzerinde çalışmayı mümkün kılacak kavramsal bir altyapı oluşturma yolları üzerinde durdum. Henüz kesin bir sonuca varamadığımdan dolayı bu makaleyi sürmekte olan bir çalışma olarak sunuyorum. İlk önce, bu yazmaların üretildikleri bölgeye yani Bosna’ya dair içerdiği bilgiler genel olarak değerlendirilecek; ikinci bölümde mecmûaların içerdiği kişisel kayıtlar ve bir mecmûanın sahibinin yaşamındaki yeri ele alınacak; sonucta ise mecmûa çalışmalarının geleceği, neyin nasıl ve ne şekilde yapılabileceğine dair tartışma ve öneriler yer alacaktır.

Bosna mecmûalarının içerikleri

Burada incelenmekte olan el yazmalarının genel içerikleri mecmûalar üzerinde çalışan katalogcular ve bilim insanları tarafından iyi bilinmektedir. Bunları şu biçimde listeleyebiliriz: Çoğu dinî olmak üzere çeşitli eserlerden parçalar; yerel şairler ve halk şairleri de dâhil Osmanlı şairlerine ait şiirler; resmî ve az da olsa şahsî mektuplar ile diğer belgeler; deyişler; hadisler; fetvalar; Allah’ın isimleri ve hangi durumlarda söyleneceklerine dair açıklamalar; bazen talimatlar da içeren çeşitli amaçlı dualar; tıbbi nasihatler ve

⁹ Karşılaştırma için OZHA, Yz 1045 (Prizren), 2037 (Üsküp) ve 2040 (İstanbul) ile nerede kaleme alındıklarıyla ilgili herhangi bir ipucu vermeyen bir seri mecmûayı inceledim.

reçeteler; koruyucu ve iyileştirici sihirli yazı ve çizimler; kehanetle ilgili talimatlar ve büyü/fal ilmine dair diğer kayıtlar; astrolojik kayıtlar; İslam tarihinde ve Osmanlı tarihindeki önemli olayların kayıtları; sıklıkla sultanların cülus tarihleri ve şehzade ve sultanların doğum tarihleri; yerel olaylarla ilgili notlar, kişisel ve ailevi hayata dair kayıtlar.

Listelenen metinlerin çoğu yerel özelliklere sahip olmamakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın olan okuma ve yazma pratikleri ile kişisel defter toplama biçimlerinin sınır vilayetinde yaşayan insanlar tarafından da benimsenmiş ve geliştirilmiş olduğunu doğrular niteliktedirler. Belirli alanlara ait metinlerin daha sistemli tetkiki bu genel kanıyı ayrıntılandıracaktır. Bugüne kadar Bosna mecmûaları üzerine yapılan araştırmalar, bilinen şairlere ait bazı dağılmış şiirleri açığa çıkarmanın yanı sıra Doğu dillerinde şiir yazan şimdiye kadar bilinmeyen birtakım Boşnak şairleri de gün ışığına çıkarmıştır. Mecmûalarda bulunan, Boşnak müftüler tarafından verilen fetvaların sistemli bir şekilde toplanması, yerel biçimde üretilen, aktarılan ve hukuken uygulanan dinî-hukukî bilgi bütününe yeniden kurgulamamızı sağlayacaktır. Aynı şekilde, en çok alıntılanan metinleri ve yayılma biçimlerini belirlemek Osmanlı Bosnası'nda "bilginin sosyal kuruluşuna" yönelik bilgimize katkıda bulunacaktır.

Yerel olayların kayıtları

Bosna mecmûalarında beylerbeylerinin tayinleri, ayaklanmalar, idamlar, afetler, salgın hastalıklar ve benzeri konulara oldukça sık rastlanılır. Bir mecmûada yer alan bu türden kayıtlar hiçbir zaman belli bir dönemin yerel olayları hakkında daha geniş ve derin fikir verecek kadar çok değildir. Şahsen incelediğim el yazmaları arasında, Travnikli bir müderris olan, Müftî-zâde olarak da adı geçen Hâcî Mehmed el-Bosnevî oğlu Sâlih tarafından toplanan OZHA, Yz 70 numaralı mecmûa 18. yüzyılın ikinci yarısına ait bu türden

kayıtların diğerlerine kıyasla en fazla olduğu mecmûadır.¹⁰ Müderris kötü mahsule sebep olan kuraklığı ve onu takip eden yağmuru; Travnik'te yıldırım nedeniyle barut deposunda gerçekleşen patlamayı; Bosna'daki sert bir soğuk hava dalgasını; paşanın 6.000 adamının vebadan ölümünü; bir depremi kaydeder. Ayrıca yerel bir cinayetten ve bazı malların fiyatlarından bahseder. Ne bu mecmûada, ne de NSK ve OZHA'daki diğer mecmûalarda, derleyenin bahsi geçen olaylara yönelik açıkça ifade edilen tutumuyla karşılaşırız. Bu konuda istisnai bir duruma vakanüvis Başeski'nin oğlu olan Mollâ Mustafâ Firâkî'nin mecmûasında rastlanır. Örneğin, 1806-07'de Osmanlı sultanıyla Fransa arasındaki dostluk ilişkilerini kaydederken aradaki dostluğun yalan olduğunu, çünkü Bosna Eyaleti'nin Osmanlıların elinde güç bela kaldığını söyler.¹¹ Bosna mecmûalarındaki tarih kayıtlarının diğer bir özelliği ise Osmanlı İmparatorluğu dışındaki dünyaya çok nadiren atıfta bulunmaları ve atıfta bulduklarında da çoğunlukla savaşlardan ve barış antlaşmalarından söz etmeleridir.

Bazı olaylarla ilgili izlenimler şiir olarak da dile getirilmiştir. Bazı binaların yapım veya onarımı, beylerbeyi tayini, savaşta zafer ve yenilgiler, önemli ailelerde doğum ve ölümler vesilesiyle yazılan tarih manzumeleri kişisel derlemelerde sıklıkla görülür. Bunların bir kısmı belli olaylara dair tek kaynak niteliğindedir. OZHA'daki mecmûalarda da bu tür şiirler mevcuttur. Örneğin: Yz 1183'te Osmanlıların Sisak savaşındaki yenilgileriyle ilgili bir şiir (yk. 15b) ve Šibenik adlı Dalmaçya kasabasıyla ilgili diğer bir şiir (yk. 25a) mevcuttur; Yz 1488'de (yk. 13b-14a) 1737'deki Banya Luka savaşıyla ilgili bir şiir vardır ve bunların varyantları diğer Bosna yazmalarında da görülür.

Genellikle sicillerden istinsah edilmiş olan belge suretleri üzerinde yapılacak bir incelemede yerel tarihle ilgili çok sayıda veri toplanabilir. Bu tür suretler içeren mecmûaların çoğunun kadılar, mahkeme

¹⁰ Bu mecmûanın içindekilerden bir kısmı için bkz. Ždralović, *Prepisivači*, 111-12.

¹¹ Hajdarović, "Medžmua Mula Mustafe Firakije," 309.

kâtipleri ve mahkemelerde çalışan diğer insanlar tarafından derlendiği varsayılabilir, fakat belge metinlerinin başka insanlar tarafından mahkeme çalışanlarına ait mecmûalardan istinsah edilmiş olması da mümkündür. Mostar kaynaklı OZHA, Yz 1891 numaralı mecmûa, Mostar ve diğer Hersek kasabalarıyla ilgili 18. yüzyıl sonlarına ve 19. yüzyılın ilk yarısına ait belgelerden istinsah edilen metinler içermektedir. Bu mecmûada bize sağlam tarihsel veriler sunan metinlerin yanı sıra, yerel toplumsal ve kültürel hayatın çeşitli yönlerini canlı biçimde hayal edebilmemizi mümkün kılan metinler de vardır; örnek olarak Mostar'da bir esnaf alayının nasıl düzenlemesi gerektiğine dair ayrıntılı talimatları (yk. 7b) verebiliriz. Bununla birlikte, Kadı Muhibbî dâhil bazı müstensihler, kişi ve mekan adları yerine *falan* sözcüğünü yazıyorlardı. Bu nedenle onlar için istinsahın asıl amacının belgelerde bahsi geçen olaylara dair kanıtları kendileri ve başkaları için saklamak değil, resmi yazışma üslubunu uygulamak olduğunu düşünebiliriz. İsimlerin yazıldığı durumlarda ise belgeler yerel tarih açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Asıl sicilini kayıp olduğu durumlarda ise bu önem artmaktadır. Derleyenlerin bu tür istinsahları vakanüvis kayıtları yerine koyduklarını bile söylemek mümkündür. Nitekim 18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyıl başında yazılan değerli bir Bosna tarihi, Muhammed Enverî Kadić'in halen basılmamış 28 ciltlik *Târîh-i Enverî*'si, yazarın siciller ve diğer kaynaklardan geniş alıntıları ek ve yorumlarıyla birleştirmesi suretiyle meydana getirilmiştir.

Diller ve alfabeler

Bosna mecmûalarının içeriklerinin büyük kısmı Osmanlı Türkçesiyle, daha az bir kısmı Arapça ve çoğu şiir olan en azı ise Farsça yazılmıştır. Yerel bir özellik olarak Arap alfabesiyle derleyenlerin ana dilleri olan Boşnakça yazılmış metinler görülmektedir. Bunlar *aljamiado* şiirlerdir (türkü, ilahi, koşma, vs.) (örn. OZHA, Yz 1488). Boşnakça ve Türkçe iki dilde ve hatta Boşnakça, Arapça ve Türkçe olmak üzere üç dilde kaleme alınmış şiirler de mevcuttur. Bu şiirler

üzerinde ayrıntılı olarak durmayacağım çünkü Slavistler ve Oryantalistler tarafından çok sayıda makalede konu edildiler.¹²

Şiirlerin yanı sıra, Boşnakça yazılmış nasihatler, deyişler, dini ve didaktik metinler de bulunmaktadır (örn. OZHA, Yz 1574, yk. 54 a). Sıklıkla küçük Arapça-Türkçe-Boşnakça (OZHA, Yz 1891, yk. 7b-8a; NSK, Yz 91, yk. 13a; NSK, Yz 113, yk. 113a) veya Türkçe-Boşnakça (OZHA, Yz 1891, yk. 154b-155a) sözlüklerle karşılaşılır. Bu sözlükler çoğunlukla bitki isimleri ve vücudun çeşitli bölgelerinin isimlerini içermektedir. Mecmûalarda sık karşılaşılan tıbbi nasihatlerin ağırlıklı olarak Türkçe kitaplardan istinsah edildiği düşünülürse, derleyenlerin bu kitaplarda adı geçen bitkilerin Boşnakça isimlerini doğru bir şekilde tespit etmek ihtiyacı duymuş oldukları düşünülebilir. Aynı şekilde, Boşnakça sözlü iletişimle elde edilen bir nasihat yazmak istediklerinde karşılık gelen Türkçe sözcüğü bulmaları gerekiyordu.¹³

Arap alfabesinin yanı sıra, incelediğim mecmûalarda Latin alfabesini taklit etmeye yönelik yalnızca birkaç tane (başarısız) denemeyle karşılaştım (OZHA, Yz 1785). Diğer koleksiyonlarda bulunan Latin ve Kiril alfabesiyle yazılmış tek tük metinler Bosna'da Avusturya-Macaristan hükümünün sürdüğü 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına tekabül etmektedir.¹⁴ Bazen Avrupa rakamları görülür. Bu rakamlar için Kosova'nın Prizren kasabasına ait bir mecmûanın derleyeni "Sırp rakamları" (*erkâm-ı Sırb*) ifadesini kullanır (OZHA, Yz 1045). Boşnak Enstitüsü'nde bulunan bir mecmûada eski Bosna Kiril alfabesi olan Bosančica ile yazılmış bir metin bulunur.¹⁵ İncelenen el yazmalarına ve yararlanılan kataloglara bakıldığında bu örneklerin istisnai oldukları görülmektedir.

¹² Örnek olarak aşağıdaki kitaplara bakılabilir: Abdurahman Nametak, haz., *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti* [Bosna aljamiado edebiyatı'nın seçme metinleri mecmûası] (Sarajevo: Svjetlost, 1981); Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci* [Aljamiado edebiyatı ve yazarları] (Sarajevo: Svjetlost, 1986); Aynı yazar, haz. *Zbornik alhamijado književnosti* [Aljamiado edebiyat mecmûası] (Sarajevo: Preporod, 1997).

¹³ Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Paić-Vukić, a.g.e., 122-24.

¹⁴ Örn., OIS, s. 316. No. 535.

¹⁵ BI, c. I, s. 369, No. 621.

Kültürel karşılaşmalar

Bosna mecmûalarında farklı dinsel grupların kültürleri arasındaki sınırların aşıldığına dair işaretler, derleyenlerin çok dinli ve çok kültürü bir çevrede yaşadıklarını belli eden metinler aradım. Osmanlı Bosnası'ndaki âlim kültürlerinin ağırlıklı olarak dinsel temelli olduğu; bu âlimlerin mevcut koleksiyonlar ile *tereke* defterlerinden anlaşıldığı üzere sadece Arap harfli kitaplar okuyabildikleri düşünüldüğünde, mecmûalarında başka kültür dünyalarına ait eserleri okuduklarına veya kopyaladıklarına dair alıntı veya notlarla karşılaşmamız şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla kültürlerarası temasın izleri ancak Bosna toplumunun ortak popüler kültürünü aktaran gündelik hayata dair metinlerde bulunabilir. Örneğin, çok sayıda mecmûada aralarındaki süreyle birlikte Hristiyan bayramlarının listesiyle karşılaştım; örn. "İsa'nın Göğe Yükselişi Kutlaması ile Aziz Vid Günü arasında 21 gün vardır..." (*İspasov gününden Vidov gününe varınca yevm 21...*) (OZHA, Yz 1891, yk. 7a; Yz 1469, 5b).¹⁶ Bu zaman belirteçleri yalnızca Boşnak Hristiyanlar tarafından değil, Müslümanlar tarafından da kullanılmaktaydı, zira tarım zamanı Hristiyan bayramlarının belirleyici nitelik taşıdığı güneş takvimine göre ayarlanıyordu. Ayrıca, belli bir bayramdaki hava durumuna göre sonraki dönemin hava durumu tahmin ediliyordu. Bazı mecmûalarda hem Müslüman takvimine hem de Hristiyan bayramlarına göre belirtilen özel günlerle karşılaşmaktadır. Bazen Boşnakça ay isimleri de kullanılıyordu (*siçan, velaça*, vb. OZHA, Yz 1104, yk. 55a).

Şimdiye kadar kültürlerarası alışverişin en fazla olduğunu gördüğüm alan tıp alanıdır. Çok sayıda kaynak Osmanlı Bosnası sakinlerinin iyileştirme yöntemleri konusunda işbirliği yaptığını doğrular niteliktedir. Çeşitli kökenlere sahip tıbbi nasihatler ortak popüler kültürün birer parçası olarak aktarılmaktaydı.¹⁷ Ayrıca bir reçeteyi kimin önerdiğinin, kimin denediğinin ve nereden istinsah edildi-

¹⁶ Ayrıca bkz. OIS, s. 288, No. 515

¹⁷ Bkz. Paić-Vukić, a.g.e., 121-34.

ğinin belirtildiği notların, hastalıkları önlemeye ve iyileştirmeye yönelik metinlerde diğer alanlardaki metinlere nazaran daha fazla bulunduğunu fark ettim. Bu durum bize tıbbi bilginin nasıl yayıldığıyla ilgili fikir vermektedir. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısına ait tıbbi reçetelerden oluşan bir koleksiyonda, reçeteyi verenlerin isimleri bulunmaktadır; Müslüman isimlerinin yanı sıra Hristiyan isimleri de görülmektedir: Andrija, Nikola, Jovan.¹⁸

Bir mecmûada tıbbî bitkilerle ilgili Türkçe bir metinden uzun bir bölüm bulunmaktadır. Metinde Arap harfleriyle yazılmış bazı Latince ve Boşnakça bitki isimleri geçmektedir (NSK, Yz 91).¹⁹ Eserin bir Avrupa dilinden tercüme edilmiş olması veya Batılı kaynakları kullanmış Doğulu bir müellif tarafından kaleme alınmış olması mümkündür. Bitkilerin Boşnakça isimleri aktarım sürecinde tercüman veya müstensih gibi bir takım araçlar tarafından eklenmiş olabilir. Bu araştırma dâhilinde bir diğer mecmûada şaşırtıcı miktarda Batı kökenli tıbbî reçete bulunmaktadır (OZHA, Yz 1222). Bu reçeteler ismi *Bufan* (*Bufan nâm tabîb*) şeklinde yazılan Avrupalı (*Frenk*) bir doktora ait kitaptan ve diğer bir Batılı kitaptan (*başka Frenk kitâbtan*) alınmışlardır. Bununla beraber, mecmûanın derleyeni bu parçaları şahsen tercüme etmemiş, başkasına tercüme ettirmiştir (*Frenk kitâbtan Türkçe terceme ettirdik bu mahalde kayd şod*). Şimdiye kadar Bosna mecmûalarının derleyenlerinin Batı dillerinden bir metni şahsen tercüme ettiklerine dair herhangi bir kanıtla karşılaşmadım.

Kişisel ve ailevi yaşama dair kayıtlar

İncelediğim mecmûalarda bir otobiyografik günlüğün yapısını andıran bir içerikle, en azından bir sayfayı geçen ve müellifin kendisiyle ilgili düzenli bir anlatısını içeren bir metinle karşılaşmadım.

18 Mustafa Jahić, haz. *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih Rukopisa / Gazi Husrev-begova biblioteka* [Gazi Hüsvrev Bey Kütüphanesi Arapça, Türkçe, Farsça ve Boşnakça yazma eserler kataloğu], c. 12 (London – Sarajevo: Al-Furqan – Rijaset Islamske zajednice u BiH, 2003), 106, No. 7253.

19 Paić-Vukić, a.g.e., 124.

Kişisel ve ailevi yaşama ait kayıtlar genellikle parçalar halinde olup kısadır. Bu kayıtlar çoğunlukla aile bireylerinin doğum ve ölümleriyle ilgilidir ve bazen cenaze masrafları belirtilmektedir. Nadiren, Donji Vakuf'tan bir mecmûda (OZHA, Yz 1470) bulunan, 1803 yılında derleyen tarafından oğlunun doğumu şerefine dostlarına verilmiş hediyeleri ayrıntılı bir şekilde sıralayan metin gibi bazı ayrıntılı kayıtlarla karşılaşılmaktadır. Bu kayıttaki liste, çeşitli yemek türlerinden (baklava, börek, bir ibrik süt, bir paket incir); mest, bazı kumaşlar, havlular ve sabundan oluşmaktadır.²⁰

Travnikli Sâlih Müftî-zâde'nin, daha önce tarih kayıtlarının bolluğu nedeniyle bahsi geçen mecmûasında da (OZHA, Yz 70), derleyeninin kişisel ve ailevi yaşamıyla ilgili oldukça geniş miktarda kayıt bulunmaktadır.²¹ Bunların bazıları özenle ifade edilmiştir; bu kısım *besmele ve hamdele* ile başlayıp *ammâ ba'd* giriş ibaresiyle devam etmektedir. Derleyen İstanbul'da eğitim gördüğünü, bir ev inşa etmeye başladığını ve bir yıl sonra bitirdiğini, evlendiğini ve hacca gittiğini yazar. Çocuklarının doğumunu, bazılarının doğumun hemen ertesinde öldüğünü, babasının, kızının, kayınpederinin ve bazı diğer aile bireylerinin vebaya yakalandığını anlatır. Bununla beraber, bütün bu kayıtlar yine de somut bir biyografik çerçeve için yetersizdir.

Bazı mecmûalarda soy ağacı mevcuttur; Čokadžić (Çokacıç) ailesine ait bir mecmûa buna örnektir. Bu mecmûa aynı zamanda çocukların doğumuna ve ailedeki diğer önemli olaylara değinir ve ilginç bir hususa, mecmûa sahibinin eşi Emine'den ödünç aldığı para miktarlarıyla ilgili bir takım kayıtlara yer verir.²² Bazı mecmûalarda derleyeninin kütüphanesindeki kitapların listesiyle karşılaşıyoruz (OZHA, Yz 1104, yk. 1a); bu listeler bazen fiyat ve kitabı satanın adını da içerir.

20 Ždralović, *Donjovakufska medžmua*, 154-55.

21 Bu mecmûanın içindekilerden bir kısmı için bk. Ždralović, *Prepisivači*, 111-12.

22 BI, II, s. 325, No. 1106.

Bir mecmûanın sahibinin yaşamındaki yeri

Mecmûaların kullanımlarının özel alanla sınırlı kalmadığını gösteren çok sayıda işaret mevcuttur. Genellikle küçük ve karton ciltli olan mecmûalar, sahipleri tarafından çok çeşitli toplantılara götürülüyorlardı. Bir metnin “şu veya bu kişinin mecmûasından istinsah edildiğini” belirten ifadelere dayanarak birbirlerini tanıyan kişilerin birbirlerine kitap ödünç verdiklerini söyleyebiliyoruz. Diğer el yazmaları gibi mecmûaları da miras devrindeki açık artırmalarda veya başka vesilelerle satın almak yaygındı.

Nesiller boyu bir ailenin tasarrufunda bulunan ve bazen Bosna’da Osmanlı dönemi bittikten sonra bile kullanılmaya devam edilen bazı mecmûalar, seçilmiş metinler ile aile anılarının saklandığı yer olarak özel bir konuma sahiptir. Örneğin OZHA, Yz 1627 mecmûası, 19. yüzyılda Jajce (Yayçe) kasabasında en az üç kişi tarafından derlenmiştir. Birbirini izleyen mecmûa sahiplerinin kendi kayıtlarını önceki kayıtlarla görünür bir bağlantı olmaksızın girdikleri mecmûaların aksine, bu mecmûanın son sahibinin atalarıyla bir diyalog kurmak istediğini hissetmek mümkündür. Yazmanın 4b numaralı varağında cevabı yazılmamış Arapça bir bilmece bulunmaktadır. 1897’de aile bireylerinden biri bu bilmeceye Arapça geniş bir cevap yazar ve yine Arapça olarak şu metni kaleme alır: “Bu cevabı İstanbul’dan doğum yerim olan Jajce’ye aile bağlarımı korumak için (*li-silat ar-rahm*) geldiğimde yazdım. Bu mecmûayı inceledim ve bu soruyu gördüm. Kendime ilki sonuncusuna ne kadar bıraktı (*kam taraka al-awwal li-l-akhir*)²³ dedim ve Melik-i Vehhab olan Allah’ın yardımıyla bu cevabı yazdım. Kadir olan Allah’ın feyzine muhtaç olan ben fakir Yûsuf Efendi oğlu Okîç soyadlı Hâfız Mehmed Tefvik.” (yk. 5a).²⁴

23 Arapça bu ibarenin İslam uygarlığı boyunca farklı yorumları yapılmıştır. Bu bağlamda ise anlamını şöyle verebiliriz: «Bak! Atalarımız gelecek nesillere ne kadar çözülmemiş sorun bıraktı!» Bu ibareye uygun yorumu bulmama yardımcı olan Saraybosna İlahiyat Fakültesi’nden sayın Kenan Musić ve Asim Zubčević’e teşekkür borçluyum.

24 Burada bahsi geçen kişi şüphesiz Bosna Ulema Meclisi’nin tanınmış bir üyesi olan Bosnalı entelektüel Mehmed Tefvik Okîç’dir (ö. 1932). Mehmed Tefvik’in yazma ve baskı kitapları günümüzde Saraybosna Tarih Arşivleri’nde bulunmaktadır.

Diğer bir örnek de Muhibić aile koleksiyonunda bulunmaktadır. Bir mecmûada (NSK, Yz 91) Kadı Mustafa Muhibbî ilk sayfayı özenli ve düzenli bir şekilde tarihler ve ölüm kayıtlarıyla doldurmuştur. 1854'te kendisi, bir sonraki yıl da eşi vefat etmiştir. Oğulları Yûsuf Rüşdî babasının mecmûasını alır ve aynı sayfaya aşağıdaki tarihi atar: “Sevgili annem, Sâlih Sancaktar kızı Meryem Hanım 18 Cemâzî II 1271 [8 Mart 1855] Çarşamba öğleden sonra vefat etti” (yk. 1a).²⁵ Yûsuf 1882'de vefat etmiştir; oğlu Hilmî aynı mecmûada Mustafa Muhibbî'nin Yûsuf'un doğumunu kaydettiği yere ölüm gün ve saati ile yaşını ay ve güneş takvimlerine göre yazmıştır (yk. 35b).²⁶

Mecmûalara yönelik yaklaşımlar: olanaklar ve sınırlar

Bu araştırmaya dâhil ettiğim Bosna mecmûalarının yalnızca parça bölümük kişisel kayıtlar içermelerinden yola çıkarak, bir mecmûanın, derleyeninin yaşamı üzerine hiçbir ek kaynak kullanılmadan incelenmesinin, bahsi geçen kişinin tarihsel açıdan yeniden inşasını mümkün kılmadığını söyleyebilirim. Sahibinin isminin bazı metinlerde görüldüğü durumlarda bile, mecmûanın tüm içeriğinin bu şahsa ait olduğunu varsaymak konusunda ihtiyatlı olunmalıdır. Bu hususta temellük ve ketebe kayıtlarına güvenmek her zaman mümkün değildir. Örneğin, 18. ve 19. yüzyıllara ait notlar içeren bir mecmûanın (OZHA, Yz 1891) temellük kaydı mecmûa sahibinin Mehmed bin Sâlih olduğunu yazar (yk. 3a). Oysa yk. 7a'da Hasan bin Süleymân Ağa tarafından imzalanan, evlendiğini ve dört aylıkken vefat eden bir oğlu olduğunu belirten 1670 yılına ait bir kayıt vardır. İsim ve tarih yazılmasaydı buradaki bilgileri temellük kaydını yazan kişiye kolayca atfedebilirdik. Kesin bilgilerin azlığının yanı sıra, derleyeninin kişiliğini ortaya çıkarmaya yönelik her uğraşın önündeki başlıca engel özel hayata dair kayıtların çoğunun kısa ve resmî bir üslûpla yazılmış olmasıdır. Bunlar bu tür kayıtların ne sıklıkta ve ne biçimde kaleme alındıklarına dair genel fikir vermek-

.....
25 Paić-Vukić, a.g.e., 27.

26 a.g.e., 157.

le beraber somut bir bireyin deneyimini aktarmamaktadırlar.²⁷ Bu nedenle bir kişinin silik bir resmini çizen bir mecmûanın bile sıra dışı bir keşif olacağını rahatça söyleyebilirim.

Bunun yanı sıra, mecmûa sahiplerinin mecmûalarını çoğunlukla alıntılarla doldurmaları ve kendilerine ait manzum veya mensur metinlere çok nadir rastlanılması nedeniyle eğitim seviyelerini de kesin olarak tespit etmek zordur. Metinlerden parçalar elbette entelektüel uğraşları hakkında genel bir bilgi vermektedir, fakat çoğu zaman derleyenin eserin tümünü mü okuduğunu yoksa bir başkasının mecmûasından bir alıntıyı istinsah etmekle mi yetindiğini anlamayı sağlayacak hiçbir ipucu yoktur. Osmanlı Bosnası'nda çeşitli eğitim seviyelerine ve sosyal konumlara sahip kişilerin mecmûaları vardı, çünkü geniş bir mektep ağı sayesinde kasabalara yayılan temel okur-yazarlık birçok Müslüman'ın en azından yazı yazmayla meşgul olmasını mümkün kılıyordu. (Kızların da mektebe gitmelerine ve bazılarının akabinde özel mekânlarda bir miktar eğitim almalarına rağmen şimdiye kadar bir kadın tarafından derlenen herhangi bir mecmûaya rastlamadım.) İlaveten çok sayıda öğrenim yolu vardı: umumi dersler, özel dersler, seçilmiş eserlerin okunduğu ve yorumlandığı toplantılar, derviş tekkelerinde tasavvuf edebiyatı ve Fars dilini öğrenmek gibi daha birçokları. Yüksek kültür metinleri böylece seçkin çevrelerin dışındaki insanların da ulaşımına açılıyor ve mecmûalarında yer buluyordu.

Birçok mecmûanın derleyenlerinin bilinmeyişi ve içlerinde ki kayıtların bunları yazan kişinin entelektüel ve mesleki profilini belirlemek için yeterince güvenilir ölçütler sağlamayışları gibi nedenlerle, bu el yazmalarını toplumun belli katmanlarına özgü okuma ve yazma alışkanlıklarını netleştirmek için kullanma olasılığına kuşkuyla bakıyorum. Örneğin bir mecmûada çok sayıda fetva bulunması derleyenin mutlaka ulemadan olduğu anlamına gelmi-

²⁷ Mecmûa sahibinin kendini anlattığı kayıtlar için bk. Jan Schmidt, "First-person narratives in Ottoman miscellaneous manuscripts," *Many ways of speaking about the self: Middle Eastern ego-documents in Arabic, Persian, and Turkish, 14th-20th century*, haz. Ralf Elger ve Yavuz Köse (Wiesbaden: Harrassowitz, 2010), 162-164; ayrıca bkz. Paić-Vukić, a.g.e., 83-87 ve eserin muhtelif yerlerinde.

yor, çünkü fetvalar -fayda sağlamaya yönelik çok sayıda sebepten dolayı- farklı sosyal gruplardan insanların da ilgisini çekiyordu.²⁸ Tasavvufî metinler içeren sahibi bilinmeyen bir mecmûayla karşılaştığımızda, ek kaynağa sahip olmadığımız sürece derleyenin bir tarikatın eğitilmiş üyesi mi yoksa tasavvufa gönül vermiş basit bir esnaf mı olduğunu bilmemiz mümkün değildir. Bir kişinin resmi eğitim seviyesi ve sosyal statüsüyle entelektüel açıklığı ve yaratıcılığı arasındaki olası zıtlığa en canlı kanıt, yukarıda adı geçen Molla Mustafa Başeski'dir. Basit bir imam ve umumî kâtip olarak, kapsamlı ve hayat dolu bir Saraybosna güncesi kaleme almıştır.

Bütün bu kuşkuyla birlikte mecmûaların, derleyenlerinin dünyaları hakkında değerli bilgiler sunabileceğine, bunun ise mecmûaları tarihsel bir perspektiften incelemekteki başarımıza bağlı olduğuna inanıyorum. Somut tarihsel ve biyografik bilgiye ulaşmayı hedeflemeyen kültürel-antropolojik bir yaklaşımla, çok sayıda "sıradan," bilindik mecmûa içeriği yazarlarının zihniyetlerine dair özgün tanıklıklara dönüşmektedir. Örneğin, bir kişinin sakal uzatmaya başladığına dair pek az önemli görünen bir kayıt ve bazen bu kaydı takip eden sakal uzatmakla ilgili dua, dindar bir Müslümanın dünyasında büyük bir öneme sahiptir. Müslüman geleneğinde sakalın anlam ve önemi düşünüldüğünde, bunun bir tür din görüşünü yansıttığı anlaşılır. Bosna tarihinin fırtınalı bir döneminde istinsah edilmiş, felakete karşı yazılmış süslü bir dua, genellikle içerik listesinde herhangi bir dua olarak yer alır. Bununla beraber, felaket korkusuyla Tanrısına dönen bir müminin dünyasında böyle zamanlarda tarih düşmekten-se dua yazmak daha anlamlıydı. Ve derleyenler tarih yazarken bahsi

28 Mecmûalarla birebir ilişkili olmayan fakat insanların çeşitli metinleri edinmekte ve ele almaktaki amaçlarının çeşitliliğini göstermesi bakımından ilgi çekici olan bir örnek vermek istiyorum. Bir fetva koleksiyonunun (OZHA, Yz 2044) başındaki boş yaprakta, elyazmasının Travnik'te Bosnalı Fransisken piskopos Marijan Šunjić tarafından kişisel nedenlerle gizlice ve ucuzca alındığını ifade eden Latince bir kayıt bulunmaktadır. Piskopos Šunjić (1798-1860) Osmanlı Türkçesi'ne hâkimdi ve Türkçe bir dilbilgisi kitabının da yazarıydı; bu nedenle elyazmasına dilbilimsel çalışmaları için ihtiyaç duyulmuş olabileceği sonucuna varılabilir. Bununla beraber, Bosnalı Fransiskenlerin şeriat mahkemelerinde sıklıkla bulunduğunu düşünürsek, fetva koleksiyonlarına mahkemeye hazırlık için ihtiyaç duyuyor olmaları da mümkündür.

geçen olaylarla ilgili duygu ve düşüncelerinden neredeyse hiç bahsetmiyorlardı; korku ve endişelerini ifade etme yolları yine düşürdükları tarihlere ek olarak yazdıkları Allah'ın himayesine seslenen tertiplerdi. Bu tertip ve dualara, mecmûaların bilindik içerikleri olan fıkıh rehberleri, hadisler, Allah'ın isimleri ve ne zaman söyleneceklerine dair talimatlar ile hayatın çeşitli yönleriyle ilgili sorulara cevap veren fetvalar da eklendiğinde, dinin insanların günlük yaşamlarına tümüyle nüfuz ettiği bir dünya görürüz.

Öte yandan, yaşamlarının din dışı, renkli bir yanını ortaya koyan çok sayıda metin de mevcuttur. Mecmûa derleyenler komik deyişler yazıyorlar, kulak çnlamasının anlamı üzerine düşünüyorlar veya bazı vücut kısımlarının titremesi üzerine fal bakıyorlardı. Şifreli karakterler yazarak eğleniyorlar, birinin kalbini kazanmaya yönelik sihirli formüller kaydediyorlar, cinsel kuvveti artıran tıbbî (çoğu günümüzde tıbbî sayılmayacak) tavsiyeler topluyorlardı. Bazen çizim yapıyorlar veya defterlerinin bütün bir sayfasını boyuyorlardı. Yemek tarifleri, çoğunlukla helva tarifi, mürekkep tarifi veya mürekkebi kağıttan silmenin yollarına dair metinler topluyorlar, çamaşır yıkamanın püf noktalarını kaydediyorlardı. Bazıları Bosna'daki kasabalarından İstanbul'a kadar olan konaklama yerlerinin veya Saraybosna mahal-
lelerinin listesini çıkararak yaşam alanlarını "haritalandırıyorlardı." Bu içeriğin incelenmesiyle bol miktarda "sağlam" tarihsel veriye ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, mecmûaların içerikleri, çoğu sıradan insanların yaşam biçimleri ve kendileriyle çevrelerini algılayışları hakkındaki bilgimizi muhakkak genişletecek; aynı zamanda bu algıların yüzyıllar içindeki değişimini de gözlemlememize yardımcı olacaktır. Bosna mecmûaları üzerine yapmakta olduğum araştırmanın bu aşamasında –eldeki makalede de bulunan– listeleme ve betimlemeleri aşmamıza yardım edecek uygun bir kavramsal çerçeveye sahip değilim. Böyle bir kavramsal çerçeve bu el yazmalarının kaleme alındığı kültürel dünyanın/dünyaların çok sayıdaki katman ve suretlerini anlamamızı mümkün kılacaktır.